

Erhart, Adolf

[Holzer, Georg. Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischem und Urbaltischen]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1992, vol. 41, iss. A40, pp. 152-154

ISBN 80-210-0547-5

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101376>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

podářílo navrhnout takové východisko, z něhož lze pracovně nejsnáze odvodit historicky doložený stav jak slovanský, tak i baltický. Za podnětný pokládám např. jeho předpoklad protobaltského dožívání starých mediálních forem, ale už jen jako flexe deponentiální (podobně jako v staré irštině); protobaltský aktivní přezens by tak byl podle Erharta obsahoval — podobně jako latinský — vedle forem s původními koncovkami aktiva též formy s původními koncovkami media (a perfekta), tj. svým významem aktivní deponentia (a perfektopraesentia); v materiálově zevrubném zpracování využil ostatně autor tohoto předpokladu s úspěchem už dříve ve studii o původu psl. konjugačních koncovek (SPFFBU, A 36, 1988, 39—49). Pro časový (resp. časově vidový) systém vychází Erhart z protobaltského východiska „přezens — imperfektum — aorist — futurum“, které by se bylo ve (východo) baltické skupině přehodnotilo v „přirozené“ temporální schéma „přezens — préteritum — futurum“, kdežto ve slovanštině, kde sehrálo úlohu oživení vidové opozice, se zachovala původní vidové opozitní dvojice „aorist — imperfektum“, přičemž zachování s-ového formantu aoristového vedlo ke ztrátě (s-ového) futura a k jeho (sekundárnímu) vyjadřování mj. s pomocí dokonavých forem přítentních. Svým způsobem klíčovou pozici sehrála v systému slovesných tvarů slíci úloha jmenných tvarů, zejm. infinitivu, který byl zjevně z hlediska ide. neologismem, ale pevně konstituovaným už v období protobaltském.

Erhartova monografie prezentuje spolehlivě dosavadní stav bádání o ide. slovesné morfologii a přínosně a argumentovaně nabízí vlastní řešení mnoha sporných otázek. Představuje vývojový stupeň v poznání ide. jazyků, který nebude moci pomínout nikdo, kdo se bude touto vědní problematikou zabývat jak v jejím celku tak i v některé její dílčí složce.

Radoslav Večerka

Georg Holzer: Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen. = Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. 521. Band. Wien, Verlag der ÖAW, 1989. 231 stran.

Geneze jednotlivých indoevropských větví představuje už od předmladogramatického období vděčné téma, jemuž bylo věnováno už velké množství menších i rozsáhlejších statí i celých knih. Dlouho převládala představa o poměrně jednoduchém charakteru tohoto procesu: indoevropské větve byly chápány jako výsledek postupné diferenciaci prajazyka (Schleicherův rodokmen apod.). Jen postupně se docházelo k závěru, že tu je třeba počítat i s integračními procesy. Šlo především o účast neindoevropských jazyků — substrátů, jež měly více nebo méně podstatný vliv na vývoj jednotlivých ide. dialektů. Začalo se více uvažovat i o vzájemném vlivu jednotlivých známých ide. jazyků (větví): slovanských na baltické, keltských na germánské apod. Objevila se dokonce teorie, pokládající italicou větve ide. jazyků za výsledek sekundárního sblížení původně různých ide. dialektů. Zásadní novum tu však představovala teprve idea, že se na genezi známých ide. jazyků (větví) mohly podílet i ide. jazyky jinak neznámé, zachované jen v podobě lexikálních výpůjček ve známých ide. jazycích. Šlo o slova zjevně indoevropského původu, jež však nebylo možné vyvodit z ide. archetypu podle hláskových zákonů platných pro příslušný (známý) jazyk. Ukázalo se, že tu platí jiné zákony, dedukované na základě četnosti jistých hláskových responzí a vytvářející uzavřený systém. První domněnku tohoto druhu zformuloval proslulý bulharský jazykovec V. Georgiev. Ten identifikoval řadu řeckých slov jako výpůjčky z ide. neřeckého jazyka („pelasgic-tiny“). Georgieva teorie vyvolala rozsáhlou diskusi: nemalá část jazykoveců ji přijala, objevila se však i řada odmítavých hlasů. Později vyslovil G. podobné domněnky i o některých dalších ide. jazycích balkánské a maloazijské oblasti (armén-

štině aj.). O teoriích V. Georgieva jsme blíže informovali naše čtenáře v SPFFBU E 6 (1961), s. 271—276 a v AOr 40 (1972), s. 175—177. S jinou teorií tohoto druhu vystoupil např. O. Haas: pokládá řadu latinských slov za výpůjčky z jakéhosi raněitalického ide. jazyka (jinak neznámého).

Co se týká slovanských jazyků, byly dlouho pokládány za vysoce kompaktní ide. větve; počítalo se jen s nepříliš hlubokým vlivem jiných známých ide. jazyků — íránských a germánských. Teprve v druhé polovině našeho století přišli někteří lingvisté s hypotézami o více nebo méně heterogenním charakteru slovanských jazyků. Kromě R. Schmitta—Brandta a Z. Gołąba (o jejichž studiích jsme referovali v JAkt 11 1974, č. 3/4, s. 146—150) je to zejména běloruský slavista V. V. Martynov se svou teorií o třech „ingredientech“ slovanské glotogeneze (protobaltském, italickém a íránském; srovn. Slavia 54 [1985], s. 337—345). — Na rozdíl od těchto domněnek, počítajících jen se známými ide. složkami slovanské glotogeneze, se nyní objevila teorie představující obdobu Georgievovy teorie o předřecké (pelagické) složce řecké glotogeneze. Vídeňský slavista mladší generace Georg Holzer se ve své knize, o které zde chceme krátce referovat, pokouší odhalit ve slovanských a baltských jazycích lexikální vrstvu pocházející z indoevropského jazyka dosud neznámého. Zjistil totiž, že řadu slovanských (a baltských) slov lépe odvodit z ide. archetypů (rekonstruovaných na základě jiných, zčásti však i samotných slovanských a baltských jazyků), vycházíme-li z jiných hláskových zákonů než jsou ty, jež platí pro slovanské a baltské jazyky. Většina těchto slov má ovšem už své etymologické výklady, založené na zákonech platných pro hláskový vývoj slovanštiny (baltštiny). Důležitou součástí Holzerovy argumentace je proto důkaz, že jeho nové výklady jsou přesvědčivější než výklady dosavadní. K tomu účelu zformuloval šest kritérií umožňujících posoudit pravděpodobnost konkurenčních etymologických výkladů (uvádíme tu německé termíny, protože jejich překlad by nemusel přesně vystihnout to, co má Holzer na mysli): Wurzellänge, Wurzelschärfe, Gesicherheit des urindogermanischen Ansatzes, Bedeutungsnahe, Bedeutungsumfang, Anzahl der Synonyma. Pro hypotetický ide. jazyk, z něhož ona slova prý byla přejata, vymyslel H. pracovní název „Temematisch“ („temematština“), a to na základě dvou nejdůležitějších z šesti postulovaných hláskových zákonů. Jde o změnu ide. neznělých okluzív (TENUES) ve znělé (MEDIÆ; $t > d$ atd.) a aspirát (MEDIÆ ASPIRATAE) v neznělé okluzívy ($dh > t$ atd.). Zbývající čtyři zákony se týkají vokalizace slabičných sonant ($r > ro$ atd.), krácení dlouhých vokálů před sonantou ($er > er$ atd.), změny $e > i$ před tautosylabickým r a zvláštního případu druhotného vzniku akútové intonace. Je třeba dodat, že „temematická“ slova přejatá do předslovanštiny (protobaltštiny?) prošla později normálním hláskovým vývojem (podle praslovanských hláskových zákonů).

Na základě těchto postulovaných hláskových zákonů vykládá pak Holzer nově asi 45 slovanských (a zčásti i baltských) slov (většinou substantiv). Ze sémantického hlediska jsou to zejména tyto oblasti: zemědělství, chov dobytka, stavba obydlí a společnost.

Několik příkladů:

- sl. *proso* < ide. **bhr̥so-* (lat. *far, farina* „mouka“ a také stsl. *brašno* „potrava“)
 č. r. *lebeda, loboda* (apod.) < tem. **e/olbodā* < ide. **ǵ-podā-* („husí noha“, srovn. lat. *olor* „labuť“ a *pēs, pedis* „noha“)
 sl. *poto* < ide. **bhondho-* (sti. *bandha-* „svazek“, něm. *Band*)
 sl. *teľe* < ide. **dhēl-ent-* (ř. *thēlus* „kojící“, lat. *fēlare* „sáti“, *filius*, lot. *dēls* „syn“)
 sl. *za-tvoriti* (lit. *tverti*) < ide. **dhwer-* (ř. *thurā*, lat. *fōres*, lit. *durys*, stsl. *dvēri* „dvěře“)
 sl. *svoboda, svoboda* < ide. **swo-poti-* (sti. *pati-* a lit. *pats* atd. „pán, manžel“)
 sl. *mьsta* < ide. **mizdhā-* (av. *mizdah-*, ř. *misthos*, sl. *mzda* „odměna, odplata“)
 sl. *gvězda* < ide. **k'woistā-* (*k'woit* + *tā*; sti. *sveta-*, got. *hweits* „světly, bílý“, stsl. *svěť* atd.)
 sl. *golobz* < **kolumbo-* (lat. *columbus*)

Jak je z těchto ukázek patrné, jde v řadě případů o lexikální dublety: jeden a týž indoevropský kořen může být v slovanštině (baltštině) reprezentován jednak slovem zděděným přímo z ide. prajazyka, jednak výpůjčkou z „temematštiny“.

V další části své knihy věnuje H. pozornost slovtvorným sufixům „temematic-

kých“ substantiv. — Zejména si však zaslouží pozornost závěrečná část knihy, kde H. uvažuje o možnosti ztotožnit nositele temematického jazyka se záhadnými Kimmerii, kteří obývali — podle svědectví antických autorů — oblast severně od Černého moře ještě před příchodem íránských kmenů (8. stol. př. n. l.). Z jejich jazyka se kromě vlastního etnonyma snad uchovalo několik zeměpisných názvů v černomořské oblasti. Ty se nyní H. pokouší vyložit pomocí jím postulovaných hláskových zákonů. Vlastní název tohoto etnika, doložený ve dvou variantách, spojuje Holzer s ide. názvem země **ghém-* (resp. *ghdhem-*; lat. *humus*, lit. *žemė* atd.), tedy „zemědělci“. Varianta doložená u řeckých autorů v podobě *Kimmerios* (apod.) byla prý východiskem slovanského apelativa **smьrdъ* (strus. *smьrdъ*, r. *smerd* atd. „rolník“), kdežto druhá varianta (ř. *Kimbros*) má své slovanské pokračování v sch. *sebar* „venkovan“, r. *sjaber* „soused“ apod. (psl. **sebrs*).

Holzerovým výkladům nelze upřít značnou míru přesvědčivosti. I když některá z jeho kritérií správnosti etymologických výkladů jsou problematická („Wurzelslänge“), jiná málo jasná („Wurzelschärfe“), přece bychom mnoha jeho výkladům rádi dali přednost před výklady dosavadními. Kamenem úrazu jsou tu „temematické“ hláskové zákony postulované Holzerem. Oba základní, týkající se souhlásek, jsou totiž ve zjevném rozporu s univerzáliemi fonologického vývoje. Této námitce se slce H. snaží předem čelit několika řádky na str. 18, jeho argumentace je však málo přesvědčivá (týká se ostatně jen postulované změny *dh > t*). Postulované souhláskové změny představují typický případ posunutí (*Lautverschiebung*) — cyklické mutace souhlásek. Aby byl mutační cyklus uzavřen, měla by být postulována ještě změna *d > dh* (atd.); to by teoreticky bylo možné, protože znělé aspiráty ve slovanštině a baltštině stejně splynuly s neaspirovanými. Problém spočívá v tom, že směr postulované mutace je opakem toho, co můžeme pozorovat v jiných případech tohoto druhu (v germánských jazycích, arménštině...). Především je zcela nepravděpodobná spontánní změna neznělých ve znělé (*t > d* atd.); pokud k této tzv. sonorizaci dochází, má vždy charakter kombinatorní změny, podmíněné samohláskovým okolím (v románských jazycích aj.). Toto platí, vycházíme-li z tradičních představ o ide. konsonantismu. Zvolíme-li za východisko alternativní představu (tzn. glotální teorii, o níž jsme však v Holzerově práci nenašli ani zmínku), nevypadá situace o mnoho lépe. Tato teorie (srovn. např. *JAkt* 26 [1989], č. 3/4, s. 120—123) rekonstruuje místo ide. neaspirovaných medií glotalizované okluzívy. Postulovaná mutace *t > d* (atd.) by pak musela být interpretována jako změna neznělé souhlásky s fakultativní aspirací v souhlásku glotalizovanou a to je z fonetického hlediska zcela nemyslitelné. Pokud bychom tuto mutaci situovali až do doby po změně glotalizovaných ve znělé okluzívy, platí zase to, co už bylo zdůrazněno (nemožnost spontánní sonorizace). Přijatelnější je z hlediska glotální teorie mutace *dh > t* (atd.) — změna znělých v neznělé (v obou případech s fakultativní aspirací). — Tento zásadní rozpor postulovaných „temematických“ hláskových změn s univerzáliemi fonologického vývoje je hlavní slabinou jinak nepochybně důmyslných Holzerových výkladů. V mnoha případech etymologická souvislost asi skutečně existuje, zdá se však, že místo postulatů souhláskové mutace tu vystačíme s předpokladem sporadických změn neznělé ve znělou apod. (předpoklad, k němuž se často uchýloval V. M a c h e k — o tom se Holzer kriticky vyjadřuje na str. 47).

Adolf Erhart

Mirek Čejka — Dušan Šlosar — Jana Nechutová: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Masarykova univerzita v Brně, 1991, 428 str.

Humanistického vzdělance Jana Blahoslava ani jeho *Gramatiku* českou není jistě třeba nikomu, kdo se zajímá o bohemistiku, představovat. Blahoslavovo celoživotní úsilí o poznání českého jazyka a péče o utváření, zdokonalování a ustálení jeho spi-